

ПРОБЛЕМИ МЕТОДОЛОГІЇ СУЧАСНИХ ПОЛІТИЧНИХ НАУК

УДК 32.329

ПОСТМАТЕРІАЛІЗМ ЯК ЦІННІСНА ОСНОВА «НОВИХ ЛІВИХ» ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ

Геннадій Шипунов

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
філософський факультет, кафедра теорії та історії політичної науки
вул. Університетська, 1, 79000, м. Львів, Україна,
e-mail: gennadijshipunov@yandex.ua*

На засадах методологічного підходу американського вченого Р. Інглхарта виявлено та розглянуто сутнісні ознаки постматеріалізму як ціннісної характеристики постіндустріального суспільства. Визначено місце постматеріальних цінностей в ідеології «нових лівих» політичних партій. Досліджено специфіку формування й сутнісні характеристики політичних партій «нової політики».

Ключові слова: постматеріальні цінності, постіндустріальне суспільство, політична партія, ідеологія, «нова політика», «нові ліві», «нові праві».

Невід'ємні атрибути нашого світу, його фундаментальні якості – рух, зміна та розвиток. Аксиоматичний той факт, що в історії не існувало й не може існувати людських спільнот, які були б позбавлені змін і розвитку. Відтак проблема соціальної еволюції, визначення її детермінуючих основ, рушійних сил, напрямів і результатів, упродовж століть перебуває у фокусі наукової уваги багатьох мислителів – від Платона, Аристотеля та Полібія до К. Маркса, Т. Парсонса й У. Бека. Важливою складовою цих наукових пошуків є виявлення та дослідження сутнісних характеристик, змін, котрі відбуваються у політичній системі суспільства, що призводить до трансформації її основних інститутів, у тім числі політичних партій.

Науково-теоретичним відображенням перетворень у політичній сфері стало формування нових концептів і категорій політології, які дають змогу адекватно у науковому плані осмислити та пояснити їх. Йдеться, зокрема, про поняття «нова політика», партії «нової політики», «нові ліві», «нові праві», «постматеріальні цінності» та ін. Тож можна стверджувати, що проблема аналізу якісного переформатування традиційних політичних інститутів як наслідку кардинальної зміни сутнісних характеристик суспільства, його політичної структури, належить до актуальних завдань сучасної політичної науки. Важливим напрямом такого роду досліджень є саме визначення та теоретичне осягнення тих змін, котрі позначилися на традиційних ідеологіях як певних ціннісних системах, та політичних партіях, зокрема лівого спрямування, як носіях цих ідеологій. Особливої актуальності ця проблема набуває з огляду на кризу, що зазнає лівий політичний рух в Україні.

Наголосимо: у межах української політичної науки відсутні комплексні розвідки, пов'язані з цією проблематикою. Констатуємо наявність лише праць, які присвячені аналізу окремих аспектів культурно-ціннісних основ сучасного суспільства та їхньому впливові на функціонування основних структурних елементів політичної системи

України. Йдеться, зокрема, про дослідження В. Денисенка, А. Романюка, Ю. Шведа, В. Климончука, А. Сіленко, Л. Четверікової, О. Новічкової.

Актуальність цієї проблеми та її недостатнє розроблення у рамках вітчизняної політології визначає *мету* нашого дослідження – на засадах методологічного підходу американського вченого Р. Інглхарта виявити сутнісні ознаки постматеріалізму як ціннісної характеристики постіндустріального суспільства та визначити місце постматеріальних цінностей в ідеології «нових лівих» політичних партій.

Безпрецедентно стрімкі й комплексні зміни, що охопили абсолютно всі сфери суспільного буття у XX та XXI ст., потребують не менш системного наукового осмислення. Політична наука зреагувала на ці виклики появою нових теоретичних підходів, представники яких пропонували власне пояснення причин, особливостей перебігу та перспективних напрямів розгортання трансформаційних процесів у соціально-економічній і політичній структурі суспільства. Однією з найпопулярніших таких пояснювальних схем стала модернізаційна парадигма, що містить низку теорій.

Представники цих концепцій (зокрема, С. М. Ліпсет, Г. Алмонд, С. Верба, Дж. Коулмен) намагались довести: соціально-економічний розвиток зумовлює розвиток політичний, під яким розуміли демократизацію авторитарних і тоталітарних режимів. Модернізація відтак охоплює усі сфери життя людини і тому є процесом економічним, культурним, соціальним і політичним. Тобто без одночасного переходу від традиційного стану до модерну в усіх сферах суспільного буття окремі спроби приречені на провал (наприклад, впровадження демократичних інститутів виявиться безрезультатним там, де не відбулась індустріалізація, і, навпаки, індустріалізація є неможливою без паралельного реформування, у тому числі політичної сфери) [8, с.52].

До важливих спрямувань дослідження у рамках модернізаційної парадигми належить осмислення тих трансформацій, котрі відбуваються у ціннісній системі людства, а також перегляду ролі ідеології в сучасному суспільно-політичному житті. За твердженням Р. Інглхарта, зміни у світогляді людей, глибинні й масові, змінюють суть економічного, політичного та соціального життя: трансформуються політичні й економічні цілі, релігійні норми та сімейні цінності, а ці зміни, натомість, впливають на темпи економічного зростання, на стратегічні установки політичних партій і на перспективи для демократичних інститутів [3, с.6].

Для прикладу, у 1955 р. французький мислитель, один із творців теорії індустріального суспільства Р. Арон, видає працю «Опіум інтелектуалів», завершальна частина якої має назву «Кінець ідеологічної епохи?». У контексті критики марксизму як вчення та соціалізму як практики науковець визначає ідеологію у вигляді секуляризованої релігії, обґрунтовуючи тезу про вичерпаність ідеологій у сучасному суспільстві [9]. Подібних скептичних позицій стосовно ролі ідеології в епоху модерну у праці «Кінець ідеології: про вичерпання політичних ідей в п'ятдесяті роки» (1960) дотримується творець теорії постіндустріального (інформаційного) суспільства американський науковець Д. Белл: «Сьогодні серед інтелігенції в загальних рисах досягнуто певної згоди: отримали визнання держава загального добробуту, бажаність децентралізації влади, змішана економіка та політичний плюралізм. У цьому сенсі ідеологічна епоха закінчилась» [5, с.12].

Представник модернізаційної парадигми С. Ліпсет у роботі «Політична людина: соціальні основи політики» (1960), епілог якої має назву «Кінець ідеології?», стверджував: на Заході докорінно розв'язані проблеми індустріальної революції: робітники досягли повного громадянства у виробничому та політичному житті;

консерваторів перестала відштовхувати держава загального добробуту; демократична лівиця визнала, що нестримне зростання державної могутності радше завдає шкоди свободі, ніж сприяє розв'язанню економічних завдань. На його думку, це торжество демократичної соціальної революції на Заході означає кінець політичної діяльності для тих інтелектуалів, які надихались ідеологічними й утопічними мотивами. Окрім цього, Ліпсет доходить висновку, що класові колізії в сучасному (модернізованому) суспільстві хоч і зберігаються, однак вони зводяться до боротьби навколо демістифікованих економічних інтересів – без ідеологій, червоних прапорів та першотравневих парадів [2, с.11].

Отже, можемо констатувати: у 50–60-х рр. минулого сторіччя в межах модернізаційної парадигми був сформований цілісний концепт «кінця ідеології» (деідеологізації суспільно-політичних відносин). Попри контroversійність цих ідей та усі звинувачення в однобічності (орієнтація на критику переважно лівих ідеологій), а, отже, у заідеологізованості («ідеологія кінця ідеології») [5, с.52], у рамках такого концепту зафіксовано факт значних зрушень у ціннісній системі суспільства як результату його переходу на нову, постіндустріальну (інформаційну, постмодерну) стадію розвитку та існування. Це, власне, і позначилось на суттєвій зміні статусу ідеології. Відтак, на наш погляд, представники концепції «кінця ідеології» заклали теоретичну основу для подальших досліджень ціннісних основ сучасного суспільства й інституційних форм їхнього вияву.

Знакова у цьому сенсі стала праця Р. Інглхарта «Мирна революція» (1977), у якій він обґрунтував теорію соціологічного постматеріалізму. Не відкидаючи центральну ідею модернізаційної парадигми про соціально-економічну зумовленість системних змін політичного, соціального та культурного життя, науковець звертає увагу на зміну магістрального вектора розвитку передових індустріальних держав [1, с.76]. На його думку, ці зміни є настільки фундаментальними, що доречніше охарактеризувати їх як «постмодернізацію», а не «модернізацію» [3, с.8].

Модернізація, за словами Інглхарта – передусім процес, під час якого збільшуються економічні та політичні можливості того чи іншого суспільства: економічні – засобом індустріалізації, політичні – засобом бюрократизації. Модернізація притаманна велика привабливістю, оскільки вона дає змогу суспільству рухатись від стану бідності до стану багатства. Її ядром є індустріалізація, а економічне зростання – домінуючою соціетальною метою. Перехід від доіндустріального суспільства до індустріального призводить до зрушення від традиційних, зазвичай релігійних, цінностей до раціонально-правових цінностей в економічному, політичному та соціальному житті.

Однак, модернізація – не фінальний етап історії. Становлення провідного індустріального суспільства, за твердженням дослідника, зумовлює ще одне особливе зрушення у базових цінностях: домінуючими стають цінності постмодерну, які несуть з собою низку різноманітних соціетальних змін, від рівноправ'я жінок до демократичних політичних інститутів та занепаду державно-соціалістичних режимів [3, с.9].

Отже, головна ідея підходу Р. Інглхарта полягає у тому, що ядром процесу постмодернізації є зрушення від матеріальних до постматеріальних цінностей. Використовуючи результати соціологічних досліджень, які спочатку охоплювали лише держави Західної Європи, а згодом 43 країни світу, науковець дійшов висновку про зміну ціннісних пріоритетів людей у промислово розвинутих країнах: замість «матеріальних» завдань, які пов'язаних із економічною та фізичною захищеністю, їх все

більше хвилюють «постматеріальні» цінності, котрі стосуються самовираження та якості життя [1, с.148].

У цьому контексті зазначимо, що постматеріалізм не є ні нематеріальним, ні антиматеріальним. Тобто термін «постматеріалізм» вказує на групу цілей, на яких акцентують після досягнення людьми матеріальної безпеки. Як наголошує Інглхарт, руйнування цієї безпеки неодмінно спричинило би до поступового повернення до пріоритету матеріальних цінностей. Поява постматеріалізму відображає передусім зміну пріоритетів: постматеріалісти абсолютно не відкидають значення економічної та фізичної захищеності, оцінюючи її позитивно. Але, на відміну від матеріалістів, вони більшого значення надають самовираженню та якості життя [3, с.18].

Безпосереднім наслідком зрушення розвинутих суспільств від матеріалізму до постматеріалізму стали суттєві зміни у їхньому політичному житті. Йдеться насамперед про: 1) перехід від політики класового суспільства, де переважали питання пов'язані з перерозподілом прибутків та власністю на засоби виробництва, до політичного конфлікту навколо таких проблем, як захист оточуючого середовища, становище жінок та сексуальних меншин; 2) послаблення авторитету влади та посилення акценту на участі й самовираженні [1, с. 72–73].

Окрім того, ерозія поваги до влади призвела до того, що люди у постіндустріальному суспільстві все більш критично ставляться до інституціоналізованої влади загалом та політичної влади зокрема. Відтак вони все менше бажають вступати у забюрократизовані організації, в тім числі й у контрольовані елітами політичні партії. Як зауважує Р. Інглхарт, масова прихильність до традиційних ієрархічних партій розмивається. Партійно-політичні «машини» у великих містах втрачають контроль над лояльними групами електорату, внаслідок чого явка на виборах не збільшується, а дуже часто навіть зменшується [1, с.177].

У зв'язку з цим змінюється характер інституціоналізованої та неінституціоналізованої форм участі громадян у політичному процесі. В її основі тепер покладено самоорганізацію та самовираження. Насамперед, люди все охочіше беруть участь у колективних діях таких об'єднань, у котрих членство не ресструється. Йдеться про розгалужені «мережеві» протиелітні громадські асоціації, які не мають чіткої структури. У все популярнішими стають спонтанні, експресивні та конкретні форми участі людей у суспільно-політичному житті, наприклад, підписання петицій та вихід на демонстрації [1, с. 424–425]. Тож, масштаби участі народу в політичних процесах під керівництвом еліти зменшуються. Люди у сучасному суспільстві частіше напряму виражають свої вподобання за конкретними проблемами: аборти, права жінок і геїв, корупція серед еліт та питання екології [1, с.177].

Отже, на нашу думку, треба акцентувати увагу на тому, що ті зміни, котрі відбулися у ціннісній системі розвинутих постіндустріальних суспільств, насправді призвели не до кризи та зникнення ідеологій як таких, а лише висунули на перший план нові політичні проблеми та конфлікти, що потребували адекватного їхнього осмислення й розв'язання. Це стимулювало утворення нових, ґрунтованих на постматеріальних цінностях, ідеологічних напрямів, децентралізованих політичних партій та соціополітичних поділів. Як справедливо констатував італійський мислитель Н. Боббіо, наприкінці ХХ ст. ідеології зовсім не зникли, ба більше, вони живі як ніколи. За його словами, на зміну ідеологіям минулого прийшли інші – нові або такі, що претендують називатись новими [5, с.49]. Усе це дає підстави стверджувати про формування від 60–70-х рр. ХХ ст. нового типу політики (або так званої «нової політики») [12] та партій

«нової політики», сутнісну основну яких складають такі питання нематеріального характеру, як, наприклад, якість життя, захист довкілля, жінок, національних та сексуальних меншин.

Утворення такого типу партій може відбуватися за різними сценаріями. Наприклад, німецький дослідник Т. Погунтке, аналізуючи головні елементи «нової політики», виокремив п'ять можливих способів її впливу на партійну систему: виникнення нових соціальних рухів; збільшення впливу малих партій; відхід частини прибічників традиційних лівих партій до постматеріальних лівих партій; відчуження носіїв «нової політичної свідомості» від політики і їхня відмова підтримувати партії; формування нових партій [13, с.78–79].

Першим репрезентантом і носієм постматеріальних цінностей «нової політики» у 60-х рр. став рух «нових лівих», представлений, зокрема, екологічними, феміністськими та пацифістськими партіями. У цьому контексті, на наш погляд, треба погодитись із твердженням німецького політолога К. Брахера, що поспішний прогноз Белла та його однодумців стосовно кінця ідеології в момент свого оприлюднення був буквально знесений виступом «нових лівих», сповненого свіжого ідеологічного ентузіазму. Як наголошує науковець, там, де в 50-х рр., здавалось, майорів ідеологічний вакуум, де вбачались «вичерпаність» або «старіння» ідейних течій, насправді відбувалося переавантажання ідеологічних енергій та інтелектуальних спокус [2, с.12].

Переформатування «старих» правих та лівих угруповань (представників так званої «старої політики», заснованої на пріоритеті матеріальних (економічних) цінностей та виникнення «нових», постматеріальних політичних рухів є безпосереднім результатом згаданого нами розмивання масової прихильності до традиційних ієрархічних партій та втрати ними контролю над лояльними групами електорату, що відбулося у розвинутих постіндустріальних суспільствах. Зауважимо: йдеться передусім про те, що зіткнувшись з такими проблемами, як падіння чисельності та старіння членської бази, зростання абсентеїзму, поява антипартійно налаштованих протестних угруповань, серйозні труднощі почали відчувати навіть добре розбудовані й розвинуті партійні об'єднання, що підштовхнуло їх до вироблення нової моделі поведінки та внутрішнього устрою [6, с.107].

Відтак, доходимо висновку: основними індикаторами політичних партій «нової політики» є: 1) їхній децентралізований, «мережевий» характер, відсутність чіткої партійної структури та ієрархії (рішення ухвалюються на основі внутрішньопартійної дискусії); 2) широке використання принципів та механізмів прямої демократії (внутрішньопартійний референдум, постійна ротація керівних кадрів, заборона повторного кандидування на ту саму партійну посаду, гарантування можливості представництва жінок, ідея відсутності в партії формального лідера); 3) відмова від вимоги обов'язкового фіксованого членства; 4) існування у формі малих (локальних) угруповань, сконцентрованих на розв'язанні конкретних проблем, переважно постматеріального характеру.

Ціннісна, ідеологічна основа «нових лівих» політичних партій (йдеться передусім про екологічні й феміністські партії, а також партії, котрі репрезентують і захищають інтереси геїв та лесбіянок) ґрунтується на принципах: екологічної відповідальності; автономії особи; партиципаторної демократії; поширення справедливості; рівності статей; багатоманіття цивілізацій, культур та суспільств; прогресу без насилля [10, с.109].

Соціальна база «нових лівих» партій – це середня верства, яку складають молоді люди, особи з високим рівнем культурного та соціального капіталу, представники сфери послуг. Тобто, соціальна база партії вже не завжди є безпосереднім вираженням виробничих процесів індустріального суспільства [11, с.246].

Як уже було зазначено, наслідком переходу розвинутих індустріальних суспільств до «нової політики» стало якісне перетворення не лише лівих, а й правих політичних рухів. Виникнення «нових правих» політичних партій необхідно розглядати саме як реакцію на формування «нової лівиці», ціннісним принципам якої вони себе, власне, й протиставляють. «Новим правим» партіям властиві такі ідеологічні ознаки: негативне ставлення до мультикультуралізму; прагнення до посилення національної ідентичності, збереження національної культури за допомогою ізоляціонізму та зміцнення національної однорідності; забезпечення високого рівня життя, збільшення споживання громадянами, котрі належать до корінної нації; гарантування високого ступеню внутрішньої безпеки держави; обмеження імміграції (антимігрантська політика); зменшення податків та видатків держави; посилення ролі держави у справах забезпечення законності та порядку; охорона традиційних сімейних цінностей [10, с.114–115].

Отже, здійснене дослідження дає змогу дійти таких висновків:

1) Високий рівень економічного та суспільно-політичного розвитку, якого сягнули у 50-60-х рр. XX ст. розвинуті індустріальні країни, зумовив нівелювання традиційних політичних конфліктів всередині цих суспільств, в основі яких (конфліктів) лежали питання матеріального характеру (економічна редистрибуція, добробут, державна регуляція економіки). Це дало підстави низці науковців, які працювали в межах модернізаційної парадигми, сформулювати та обґрунтувати тезу про кінець (відмирання) ідеологій. Однак подальші дослідження суспільно-політичних процесів у розвинутих постіндустріальних державах показали принципову помилковість цієї тези, а, отже, вона була категорично спростована. Навіть Д. Белл у другому виданні праці «Кінець ідеології» (1988) наголосив: ідеологія не лише не померла, але існує та залишається вкрай необхідною для нормального функціонування нормального демократичного суспільства [4, с.10].

2) Необхідно, на нашу думку, акцентувати на тому, що представники концепції «кінця ідеології» вперше зафіксували та намагалися належним науковим чином концептуалізувати ті суттєві зміни, які відбувались у культурно-ціннісній системі розвинутих суспільств. Відтак ті процеси, що були пафосно, але, водночас, помилково означені ними як «кінець ідеології», насправді означали перехід від пріоритету матеріальних до постматеріальних цінностей, в основі яких лежать питання якості життя та самовираження особи.

3) Перехід, який Р. Інглхарт назвав «мирною (безшумною) революцією», означав не відмирання ідеологій як таких, а прихід ідеологій нового типу та, внаслідок цього, виникнення нових політичних конфліктів. У цьому контексті ми погоджуємось із твердженням англійського політолога Д. Шварцмантеля про те, що в сучасному суспільстві відбувається перехід від ідеологій класичного типу (наприклад, комунізму, фашизму, націоналізму) до ідеологій нового типу (зокрема, фемінізму, енвайронменталізму, рухів за релігійну і культурну ідентичність), які є молекулярними, партикулярними, позасистемними, організованими за принципом мереж, локальними за типом підтримки (ідентичності) та артикульованими вимогами [7, с. 275–276].

4) Носіями постматеріальних цінностей та нових ідеологій стали нові політичні рухи. Передусім йдеться про «нові ліві» політичні партії. На відміну від традиційних партій нового типу створюються за мережевою моделлю, мають схожу організаційну структуру і відмовляються від фіксованого членства, активно використовують механізми прямої демократії та сфокусовані на розв'язанні не масштабних, а конкретних проблем суспільства.

Ці висновки, на наш погляд, зумовлюють актуальність і необхідність здійснення подальших досліджень, які б дали змогу з'ясувати рівень співвідношення матеріальних та постматеріальних цінностей в перехідних суспільствах пострадянського простору, визначити стан і перспективи розвитку політичних партій і рухів «нової політики» у відповідних державах, зокрема й в Україні.

Список використаної літератури

1. *Вельцель К.* Модернизация, культурные изменения и демократия: Последовательность человеческого развития / К. Вельцель, Р. Инглхарт. – М. : Новое изд-во, 2011. – 464 с.
2. *Гальцева Р.* Summaideologiae: торжество «ложного сознания» в новейшие времена. Критико-аналитическое обозрение западной мысли в свете мировых событий / Р. Гальцева, И. Роднянская. – М. : Посев, 2012. – 128 с.
3. *Инглхарт Р.* Постмодерн: меняющиеся ценности и изменяющиеся общества / Р. Инглхарт // Полис. – 1997. – № 4 – С. 6–32.
4. *Иноземцев В.* Социология Даниэля Белла и контуры современной индустриальной цивилизации / В. Иноземцев // Вопросы философии. – 2002. – № 5 – С. 8–29.
5. *Никандров А.* «Идеологические споры» в политике: концепция «секулярной религии» Раймона Арона в идейном противостоянии интеллектуалов / А. Никандров // Вопросы философии. – 2015. – № 7. – С. 49–61.
6. *Спасский Е.* Трансформация политических партий и их типологическая концептуализация: опыт западной партологии / Е. Спасский // Полития. – 2008. – № 2(49). – С. 103–113.
7. *Шварцмантель Д.* Идеология и политика / Д. Шварцмантель; перевод Е. Пызиной. – Х. : Гуманитарный центр, 2009. – 312 с.
8. *Шипунов Г.* Концептуальні засади транзитологічної парадигми: історія становлення / Г. Шипунов // Вісник Львівського національного університету. (Серія філософсько-політологічні студії.) – 2010. – Випуск 2. – С. 51–62.
9. *Aron R.* The Opium of the Intellectuals / R. Aron; translated by T. Kilmartin. – New York : The Norton Library, 1962. – 324 p.
10. *Białobłocki K.* Partie państw Europy Środkowej o wartościach postmaterialistycznych: zasady teoretyczno-metodologicznej i empirycznej analizy porównawczej / K. Białobłocki // Rozwoj polityczny państw Europy Środkowej i Wschodniej // Praca zbiorowa pod red. Z. Białobłockiego i A. Romanyuka – Kutno : Wyższa Szkoła Gospodarki Krajowej, 2012. – С. 103–129.
11. *Damiani M.* The New Left in the European Democracies / M. Damiani, L. Viviani // Partecipazione e conflitto. – 2015. – № 8(1). – P. 241–262.

-
12. *Flanagan S.C.* The New Politics, Culture Wars, and The Authoritarian-Libertarian Value Change in Advanced Industrial Societies / S.C. Flanagan, A.-R. Lee // *Comparative Political Studies*. – 2003. – April. – Vol. 36. – № 3. – P. 235–270.
 13. *Poguntke T.* New Politics and Party Systems: The Emergence of a New Type of Party? / T. Poguntke // *West European Politics*. – 1987. – January. – Vol.10. – Issue 1. – P. 76–88.

Стаття надійшла до редколегії 07.12.2015

Прийнята до друку 19.02.2016

POST-MATERIALISM AS A VALUE BASIS OF THE «NEW LEFT» POLITICAL PARTIES

Gennadiy Shipunov

*Ivan Franko National University of Lviv, Institute of Philosophy
Department of theory and history of political science
Universytetska str., 1, 79000, Lviv, Ukraine
e-mail: gennadijshipunov@yandex.ua*

In the article the essential features of post-materialism as a value characteristic of post-industrial society are highlighted on the basis of the methodological approach of the American researcher R. Inglehart. The place of the post-materialistic values in the ideology of the “New Left” political parties is defined. The specifics of the formation and the essential characteristics of political parties of “new politics” are investigated.

Key words: post-materialistic values, post-industrial society, political party, ideology, “new politics”, “New-Left”, “New-Right”.